

ՀԵՆՐԻԿ ՄՈՔՈՑԱՆ

Փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու

ՀՈԳԵՎՈՐ ԵՎ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔՆԵՐԸ ԵՎ ԱՆՁՆԱՅԻՆ ԵՍ-Ի ԻՆՔՆԱՄԲՈՂՋԱՅՈՒՄԸ

Կյանքի ներքին բովանդակության խելամիտ ըմբռնումը և արժեքմաստավորումը, ինչի մասին առաջինը խոսեց Սոկրատեսը, ըստ էության բացահայտվում է ոչ թե ուղղակիորեն գուտ մարդ և բնություն գիտելիքի միջոցով միայն, այլև այն միաժամանակ իրենցից ներկայացնում է անձնային Ես-ի իմացության և հոգևոր ու բարոյական արժեքների և նրանց ամբողջացման կոտ՝ միաձուլյ համադրություն: Ըմանաչողության ու երևույթները գնահատելու և կանխատեսելու դարավոր փորձից ելնելով կարող ենք ասել, որ երբ փիլիսոփայությունն առանձին իր համար, մնացած գիտաճյուղերը ևս իրենց հերթին իրարից մեկուսի, առանձին-առանձին ձգտում են դեպի «գուտ» գիտելիքը, արդյունքում պարզվում է, որ նրանք ոչ միայն չեն գտնում և հակված չեն դեպի հոգևոր արժեքները, այլև իրենց էությունը և ողջ ուղղվածությամբ նույնպես սահմանափակ են և միակողմանի այն բարքերի մասն, որոնք՝ թե՛ իրականության, թե՛ մշակույթի, թե՛ Ես-ի հոգեաշխարհի, թե՛ արվեստի ու գրականության գաղտնարանները թափանցելու և ճանաչելու որևէ պահանջ ու կարիք չունենալով հանդերձ, միաժամանակ խուսափում և մի կողմ են քաշվում թե՛ փիլիսոփայությունից, թե՛ հոգեբանությունից:

Քանի որ մարդը Երկիր մոլորակի միակ բանական էակն է, ուստի նա անհրաժեշտորեն պետք է ձգտի գիտելիքի, բարոյական (խելամիտ) վարքի, իսկ նրա Ես-ի աշխարհում ձևավորվող և զարգացող բարոյական դրդապատճառն ըստ էության հենվում է նրա մեջ գոյություն ունեցող բանական գործոնի վրա և իր բնույթով այն ուսցիոնալ է, նպատակահարմար, և հիմնականում կախված է բարոյական վարքի արժեքի իմացումից: Նման հայեցակարգն իր առաջին ձևակերպումն ստացավ հին հունական փիլիսոփայության մեջ Դեմոկրիտի և Սոկրատեսի կողմից:

Արժեքների հիմնահարցն առավել լայն իմաստով՝ անխուսափելիորեն ծագեց այն դաշտայնում, երբ Հունաստանում սկսվել էր մշակութային ավանդույթների արժեզրկումն ու հասարակության գաղափարական հիմքերի խարխուլումը: Աթենական դեմոկրատիայի ճգնաժամը Սոկրատեսին ստիպեց առաջադրել և հիմնավորել «Ինչ է բարօրությունը» հիմնաթեզը: Նա ասում էր, որ առաքինությունը գիտելիք է կամ իմաստություն, որ բարին իմացողը անպայման վարվում է բարու համաձայն՝ առաքինաբար, իսկ ով չարն է գործում, պատճառն այն է, որ նա կա՛մ չգիտի, թե ինչ է բարին, կա՛մ վատություն է անում հանում բարու վերջնական հաղթանակի:

Երբ Սոկրատեսին ասացին, որ ինչ-որ մեկը նրա մասին վատ է արտահայտվում, «Դա նրանից է, որ նրան չեն սովորեցրել խոսել լավ»¹, - պատասխանում է նա:

Իրեն յուրահատուկ բարոյականության մեջ Սոկրատեսը, մինչև վերջ հավատարիմ մնալով հետևողական և խիստ ուսցիոնալիզմին, ամենուր պնդում էր, որ առաքինությունը մոլորական է գիտելիքին²: Արիստոտելն էլ գտնում էր, բոլոր առաքինությունները առաջանում են հոգու բանական մասում: Նա բոլոր «առաքինությունները բաժանեց երկու խմբի՝ պայմանավորված այն համաձայնագրով, թե նրանց ձևավորման գործում ինչ դեր է խաղում տրամաբանական մտածողությունը, գիտելիքը և ուսուցանումը»³:

Առաջին՝ *Դիանոեթիկական առաքինություններին* (բանականության առաքինություններին) է վերաբերում իմացությունը, խելամտությունը, խոհեմությունը: Երկրորդ խումբը բարոյագիտական կամ բնավորության առաքինություններն են (առատաձեռնություն, չափավորություն, արդարություն և այլն), որոնք, ըստ Արիստոտելի, ծագում և զարգանում են հիմնականում արտաբանական հիմքով: Այդ առաքինությունների համար պահանջվում է իմանալ թե՛ ինչպես և ինչու համար է պետք իրեն այդպես պահել (դաստիարակության խրատական եղանակ), Արիստոտելի կարծիքով, դա չի կարող առաջնային լինել: «Իսկ գիտելիքը,- գրում է նա,- քիչ մշակություն ունի կամ առաքինության նկատմամբ բոլորովին էլ չունի...»:

Անընդմեջ սոցիալականացվող անձնային Ես-ի գեներտիկական ուղղվածությունը կայանում է նրանում, որ նա ինքնամբողջացման և սոցիալական կյանքի միջհոգեկան և միջբարոյական գունագեղ փոխհարաբերություններում փնտրում է հաճելին, գեղեցիկը, առողջարարը, օգտակարը՝ միշտ խուսափելով տհաճից, տգեղից, անառողջից և անօգտակարից: Հետևաբար, նման ելակետով ուսուցման և դաստիարակչական արժեքների յուրացման և իր Եսաշխարհի հոգևոր տրամաբանությանը ապավինելով միայն անհատը կարող է իր մեջ զարգացնել այնպիսի առաքինություններ՝ բացառիկ հումանիստական արժեքներ, ինչպես՝ իմաստություն, խորաթափանցություն, կանխազգացում, խոհեմություն, ողջամտություն, շրջափախցություն և այլն:

Մեղք գործելու մարդկային ձգտումը ժամանակին խարազանվել է միջնադարի հայ մեծ բանաստեղծ Գրիգոր Նարեկացու կողմից, որն իր վաճական աշխարհըմբռնման տեսանկյունից, մարդու՝ որպես սոցիալական միակ հիմնարկների մասին խոսելով այն հաստատ համոզմունքն է հայտնում, որ մարդու «*Երկրածին*» մարմինն ինքնին մեղսական կամ, ինչպես ինքն է ասում, «մեղսամակարդ» է («մարմին՝ մեղսամակարդ, և յաւժարութիւն՝ երկրասէր»...- Բան Ծե, ե) և մարդն իր «մեղսածին» մարմնով հազար ու մի թելերով կապված է *այս* «մեղսական» աշխարհի հետ, ուրեմն, ինչպես թելադրում է տրամաբանությունը, *հենց դա է նրա բնական վիճակը*:

Նարեկացին ջանում է հաստատել այն միտքը, որ կենդանի միս ու արյուն ունեցող մարդ արարածի «աշխարհածին մեղքերն» ու «արատները» խորապես մարդկային են, բնական, հասկանալի ու անտրոհելի մարդկային բնությունից: Եվ եթե մարդ արարածնե-

¹ Двоген Лаертский, О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. М., 1979, с. 115: 111: 112:

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում:

րից որևէ մեկը չամուսնացնում է Աստծո առաջ ապացուցել իր «Ես»-ի անգուցականությունը (Նարեկացու բնորոշմամբ՝ «անաղարտությունը», «կուսական անարատությունը» ու «մեղսագերծությունը»), ապա դա Նարեկացին համարում է երեսպաշտություն՝ «ամօրէնութիւն», և Աստծուն աղերսում է մեծափոքաբար ներել մեզ անպատեհ խոսքերի համար («Թողցէ մեա Տէր Աստուած զայսոսիկ»):

1. Ինքնամբողջացվող անձի հոգեբարոյական վարքը չի կարող այլ բան լինել, քան նրա կողմից ձեռնարկվող փոքր թե մեծ ծավալի գործողություններն ու արարքները, որոնք անհրաժեշտորեն ներդաշնակվում են Նրանց՝ ընդհանուրի շահերի հետ:

2. Բարոյական վարքի արժեքի մեջ ձևակերպվում և սոցիալական հնչեղություն են ստանում համընդհանուր Ես-ի՝ սոցիալական ամբողջի վարքի մոմերն ու բարքերը, որոնք ինքնին չեն կարող դրսևորվել իբրև առաքիճություններ և վարքի լիարժեք խթաններ, քանի որ մարդկային բոլոր գործողություններն անմիջականորեն ուղեկցվում են ինքնասիրության և եսասիրության հոգեբանական գործոններով: Ինչ վերաբերում է անձի հետաքրքրություններին, ապա դա այլ Ես-երի, Դու-երի և Մենք-երի նկատմամբ դրսևորվող ներդաշնակներս զգայունակությունն է, ուր իր երփներանգ ճառագումն են ստանում կյանքը, բնությունը, տիեզերքը և այլն:

Դեռ Անանիա Ծիրակացին, ելնելով իր ժամանակի (7-րդ դ.) գիտության զարգացման աստիճանից, այն համարում էր որպես կյանքի, կենդանության և ամեն ինչի լինելիության աղբյուր, այն է՝ արփին-արեգակը ջերմությամբ ու լույսով, որ տարածվում են Երկրի վրա, այլև օդն ու ջուրը, որպես մեծագույն արժեքներ, որոնց մասին Գրիգոր Նարեկացին խոսում է իր բանաստեղծական դյուբիչ լեզվով: Սուրբ Նարեկ վանական բանաստեղծը բնությունն զգում է իր Եսաշխարհի ճ զգայական ստեղծաշարով մեկ, որպես մշտապես շարժվող, ապրող և հուզվող մի կենդանի ներդաշնակություն, որն օժտված է իր վսեմ խորհրդավորությամբ:

«Վարդավառի տաղը» ընթերցելուց մենք կարծես կենդանի ականատես ենք դառնում համաճառագիչ և համացուլացող՝ կենսական և ամեն մի կենդանության, առաքիճության և արժեքի սկզբնապատճառի՝ արփին-արեգակին իր հմայիչ ու դյուբիչ գեղավարներով: Անկասկած, Նա (արփին) է, որ զուսպեղություն է պարզում բոլորին և ամեն ինչին: Նա է, որ ստեղծում է ամպը, որից ցողն է շաղում և մարգարտազարդում թուփ և կանաչ: Ըստ Նարեկացու, բանաստեղծը ևս անում է այն, ինչ որ բնությունը: Այսինքն՝ նա իր Ես-ի ինքնամբողջացումն արտահայտում է՝ դիմելով բնության Նա-ին, երգելով այդ բնությունը՝ այդ հիմնային Նա-ի աստվածատուր բյուրեղյա առաքիճությունները՝ նվագում է աստվածային քնարի վրա:

Բանաստեղծի մարմնական Եսաշխարհի կողմից բնության Նաաշխարհի գեղեցկություններն իմաստավորելը, արժեզնահատելը ստացել է աստվածային փառաբանության խորհուրդ, որովհետև բնությունն ինքն իր կշեռքով կշռում, զնահատում և փառաբանում է Աստծուն. «Երկինք պատմեն զփառս Աստուծոյ» (Սաղմ. ԺԸ 22): «Այս անհրաժեշտ է բանաստեղծության համար, քանի որ առանց բնության, լինի արտաքին բնությունը, թե մար-

դու հոգեկան անքննելի, անքննելի բնությունը,- չկա ոչ մի գործելի քննարկություն⁴, գրում է Մանուկ Աբեղյանը: Արտաքին բնությունից թերևս մա վերցնում է գեղեցիկ ձևի համար մեծանությունների որոշակի պատկերներ:

Իսկ մարդու անբաշխարհը Նարեկացու կողմից դառնում է զուտ բանաստեղծության մոտիվ, և մյուս կողմից՝ Նարեկա վանականը համոզված է սեփական Եսաշխարհի աստվածային անբաշխման մեջ, և ինքը միշտ զգում է, որ իր շուրթերից ելնող խոսքի շնորհքը աստվածատուր է: Հետևաբար իր մեջ խոսում է աստվածային ձայնը:

Եղիցի հոգի խառնեալ ի սա

Օունչ գորութեան Մեծիդ միասցի՝

Ի Քո՝ ինձ շնորհեալ ստեղծաբանութիւնս:

Իսկ ինչով է պայմանավորված և ինչպիսի խթանող պատճառներ են ընկած բարոյական արժեքների՝ առաքինությունների (ազնվության, աստվածասիրության, առատաձեռնության, արդարամտության, ճշմարտախոսության) հիմքում: Մինչև Գրիգոր Նարեկացի (Միջնադար) և դրանից հետո, որպես մեկընդմիջտ ընդունված կարգ, բարոյական ուսմանը նորպես հիմնական սկզբունք և ելակետ առաջ են քաշել ուրիշներին սիրելու, մրանց հավատալու և մրանց միջոցով լինելու գաղափարը: Սակայն շատ դեպքերում մեծ հոգեբարոյական մոտեցումն իրեն բոլորովին չի արդարացրել, որովհետև հարափոփոխ միջանձնային հարաբերությունների դիմամիզմն անհրաժեշտորեն պահանջում է իմանալ, թե տվյալ որոշակի իրավիճակում քո *Ես-ը ինչ պետք է անի, որի պահանջը և կարծիքը զգում են մարդիկ՝ «Նրանք», և ինչ է հարկավոր այս կամ այն առանձին անհատի՝ Դու-ին կամ Նրան:*

Այսպես, օրինակ՝ իր երեխաներին միանգամայն միջոցառելով և մայրական անկեղծ միջոցառման սիրով տարված մայրը երբեմն կարող է բարոյական լուրջ վնաս հասցնել մրանց՝ ասելով, որ ահա այսպես պետք է խոսել և գործել, որովհետև ձեզ համար դա լավ է...: Կարելի է ասել, որ դա միջմարդկային փոխառնությունների և կյանքի գոյապահպանման արժեքաբանության միջոցով բնույթ ստացած սովորական երևույթ է: Հենց այդպես կարող է սիրուց բուժական խորհուրդներ տալ՝ չհասկանալով տվյալ գործի բնույթը, կամ ասենք սովյալին գերազանցելով՝ մրան հասցնել մահվան դուռը: Առավել ևս, մարդկանց մեծ զանգվածների կենսական կարևորություն ունեցող հիմնահարցեր լուծելիս պահանջվում են լուրջ գիտելիքներ, որոնց անտեսելը խիստ վտանգավոր է:

Օտտ հաճախ մեծ և փոքր ծավալի խնդիրների համապատասխան լուծման մկատմամբ միանգամայն դիպուկ է հնչում Ի. Ա. Կոիլովի «Հաճախարար հիմարը թշնամուց վտանգավոր է» հայտնի առակի վերջաբանը: Առաքինության ոսկե կանոնի համաձայն, չի կարելի բավարար համարել միայն սիրով և միջոցառությամբ ծառայելը, իսկ միանգամայն բախտորոշ և վճռական պահերին այն շատ հեռու է բավարար լինելուց: Ինչու-ի պատասխանը միանշանակ է. այն, որ՝ 4-րդ հազարամյակում ապրող, արարող, ստեղծագործող և բուռն

⁴ Աբեղյան Մ., Երկեր, Բ. 3, Ե., 1968, էջ 584:

իմքամբողջացման գործընթացում հայտնված անձնային Ես-ից պահանջվում է արագ կողմնորոշում, զգոնություն և ուշադրություն համայն մարդու՝ Դու-ի նկատմամբ, որովհետև՝ բարոյականի, առաքիմի, ճշմարիտի և ազնիվի ակունքը, ծնողը, կրողը և իմաստավորողը մարդն է, որից սկսվում է և որով որոշակի իրավիճակում հարաբերականորեն ավարտվում է հիշյալ հատկանիշների ու հատկությունների և առանձնահատկությունների ակնհայտ դրսևորումը:

Կյանքն ինձ համար բնորոշվում է մարդկանց նկատմամբ տածած սիրով և ճշմարտության ազատ որոնումով՝ ասում է Վ. Վերնադսկին⁵: Ըստ Լև Տոլստոյի, «Ամենալավ մարդը մա է, ով առավելապես ապրում է իր մտքերով և ուրիշի զգացմունքներով, և մարդու ամենավատ տեսակը՝ որն ապրում է ուրիշի մտքերով և իր զգացմունքներով⁶: Ահա թե ինչպես է բնորոշում Հովհ. Թումանյանը Հայոց Հայրիկին. «Անցյալ դարի կեսերում Հայոց աշխարհի վրա մի արծիվ էր պտտվում: Պտտվեց, պտտվեց ու վարագա սրբազան բարձունքը, Վարագա հոյակապ վանքը ընտրեց իրեն բույն: Նա, էն կորովի արծիվը, ապագա Հայոց Հայրիկը, արծվենի հայացքով նկատել ու չափել էր համատարած խավարը, որ տիրած էր իր հայրենի երկրին և գալիս էր ջախ վառելու Վասպուրականի բարձրությունների վրա, չորս կողմը լուսավորելու և անելու ամեն բան, ինչ որ «ազգային միության, հայրենյաց շինության, եկեղեցյաց բարեգարության և հայ մանկություն լուսավորության կվերաբերին»⁷:

Իմքամբողջացվող անձնային Ես-ի հոգևոր-բարոյական վերաբերմունքի արտահայտումը Դու-երի նկատմամբ որպես չգրված կանոն «հարկադրաբար» պահանջում է խելամիտ, կշռադատված, խոհունակ, լրջախոհ և անկողմնակալ ձգտում՝ հասկանալ և առանց կանխակարծումների ըմբռնել և արժեզնահատել, վեր հանել և ի ցույց բերել վկայել նրանց համամարդկային արժանիքների մասին: Այդօրինակ մոտեցման առավել անհրաժեշտ պայմաններից են ման՝ նրա կողմից անաչառ ճշմարտության լուսաշող ջահին հասնելու ձգտումը՝ գիտելիքին տիրապետելը: Ինչպես Սոկրատեսն է ասում՝ «Կա միայն մեկ բարիք՝ գիտելիքը, և միայն մեկ չարիք՝ տգիտությունը»: Հարստությունը և ազնվագարությունը ոչ մի արժանիք չեն պարգևում՝ հակառակը, բերում են միայն տգեղը⁸:

Անհատն իր հոգևոր աշխարհի պրիզմայով՝ ուսանակով է անցկացնում՝ բյուր անգամ քննարկում, վերլուծում, քննադատում ուրիշների արարքներն արդեն տեղի ունեցածի վերաբերյալ, միաժամանակ համեմատելով և բաղդատելով սեփական գործողությունների և արարքների հետ, ապա գալիս է որոշակի եզրահանգման. համապատասխան արարքները կարող են որակավորվել արդարացի և բարոյական չափանիշներով միայն այն դեպքում, երբ բավարար են պահանջվող օբյեկտիվ՝ առարկայական հիմքերը: Հարկավոր է հաշվի նստել փաստերի և նրանց տրամաբանության հետ և որպես հետազոտող՝ պետք է նայել սեփական Ես-ին, որը դատարան է ներկայացել երդվյալ առեմակալի առաքելությանը: Այսպես, ուրեմն, ճշմարտության որոնումը հավասարազոր է երբեմնի կորսված

⁵ Մեքերում ըստ Баландин Р., Вернадский: жизнь, мысль, бессмертие. М., 1979, էջ 7:

⁶ Маркуша А., Откровению говоря//Наука и жизнь, 1979, N 3, էջ 66:

⁷ Հովհ. Թումանյան, Երկ. ժողովածու, հտ. VI, Ե., 1959, էջ 182-183:

⁸ Диоген Лаэртский, О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов, М., 1979, с. 113.

անգին գանձ ու գահի կորստի, իսկ նրա հայտնաբերումը և ճշգրտումը միջանձնային իմացության սահմաններում դիտվում է միայն վեհության, առաքինության, մվիրվածության, խիզախության և քաջության դիրքերից:

Բոլոր ժամանակներում էլ հայրենասերը և հերոսը գրեթե նույն իմաստն են արտահայտել, այսինքն՝ կոնկրետ անձի կողմից կատարված դրական արարք, որն այսօրվա ըմբռնմամբ նշանակում է, որ դա այն մարդն է, որը ժամանակի թելադրանքով իր ծառայություններն է մատուցում մարդկությանը:

Երբեք չի կարելի փնտրել վեհություն և առաքինություն այնտեղ, որտեղ մարդ և մարդ հոգեբանական հաղորդակցումը գերծ է փոխվստահության, անկեղծության, ճշմարտության և բարության հիմքերից, քանի որ ճշմարտության (յուրայինին սիրելու և անկախ նրա տարիքից, սոցիալական դիրքից և մարդկության թատերաբեմում նրա կողմից տարվող դերից) որոնումն իրականացվում է ոչ թե անօդ տարածության մեջ, այլ որոշակի սոցիալական արժեքների սահմաններում: Ուստի ճշմարտությանը ձգտող անձնային Ես-ը անհրաժեշտորեն պետք է գտնի և հաշվի մատի նրա հետ: Նման քայլը, ըստ էության, մտնում է բարոյականության մեջ. իսկ առանց նման մոտեցման բարոյականությունը պարզապես դառնում է անուժ, կորցնում է իր իմաստը, որովհետև երբ անձն ի վիճակի չի անել կոնկրետ պարագայում, ինչ որ նա պետք է անի և պարտավոր է անելու, այստեղից սկիզբ է առնում ինքնաընդդիմադիր, ինքնահակասող և ինքնաբացասող մեթոդային այն վերապրումը, որը երբեմն ավարտվում է ողբերգությամբ, որովհետև գործողության արդյունքում տվյալ անհատը միանգամայն փոխվում է: Հին հեղինակների մոտ ողբերգությունը և վեհությունը անխզելի հակադրություններ են: Ըստ այդմ և բարոյականությունը կարելի է կարճ սահմանել իբրև՝ *մարդկայնության, պատասխանատվության և ճշմարտության մվիրվածության ընդհանուր գաղափարների դիալեկտիկական միասնության բաղադրատարրեր:*

Ինչ խոսք, մենք այստեղ չենք կարող քննարկել և վերլուծել այդ երեք տարրերը: Ավելորդ է ասել, որ ճշմարտությունը, որպես առաքինության գույն, ինքնին հույակապ վերացարկում է, և *անընդհատ հավաքվող, ինքնաճանաչվող և ինքնամբողջացվող Ես-ի* համար չի կարող լինել առավել հոգևոր և բարոյական բավականություն պատճառող որևէ երևույթ, քան ինքը ճշմարտությունն է: Հիշենք Պլատոնի աշակերտի՝ հին աշխարհի մեծագույն փիլիսոփա Արիստոտելի խոսքերը, թե Պլատոնն իմ բարեկամն է, բայց ճշմարտությունն ինձ համար ավելի թանկ է...:

Եթե կա վսեմություն, մեծագարնություն, մեծահոգություն, առաքինության ըմբռնումները և նրանց կրողները, հետևաբար պետք է լինի նաև դրանց *հակոտնյա՝ ստորություն, փոքրոգություն, ստախտություն հասկացությունները և իրականում նրանց կրող անձանց համապատասխան արարքները:* Երկու հակոտնյա կողմերի փոխբացասումը միաժամանակ նշանակում է փոխապայմանավորվածություն, կապ, զարգացում և մորի, *գեղեցիկի կամ երբեմն նաև տգեղի ծնունդ:*

Բերենք բնորոշ մի օրինակ. վերցնենք տասը պատվիրաններից «Մի՛ ստիրը»: Ինչպես ամեն մի բարոյական պատվիրան, այն ևս չի համդուրծում և չգիտի որևէ բացառություն: Բայց իրական կյանքում մենք հաճախ ենք մահանջում նրանից, և այդ ընկրկումների մեծ

մասը դարձել է մեզ համար սովորական և ինչ-որ տեղ համապատասխանում է հասարակության մեջ տիրապետող բարքերին: Եվ չնայած բացասական բնույթի բազում սովորույթներ իրենց ոչ ճիշտ արդարացումն են գտել առօրեական, զուտ կենցաղային և գործնական առումով, այնուամենայնիվ բարոյական տեսանկյունից դրանք չեն արդարացվում: Ուստի ժամանակն է, որպեսզի շուրջ 1700 տարի առաջ մկրտված մեր սուրբ հոգու վսեմ ազգային զանգերի ղողանջը հնչեցնենք՝ հավատորացների՝ շրջիկ՝ այլադավան-քարոզիչների, ծնողության, մարդասպանների, թմրամոլների, ծուլների ու պորտաբույծների անբարոյական կեցվածքի՝ մեր սուրբ ազգային հոգևոր և բարոյական արժեքները խեղաթյուրելու, պղծելու և անգափոխելու հայադավան արարքների դեմ:

Նպատակը չի արդարացնում միջոցները. գործունեության հանցածին ձևերն ու եղանակները միազամայն անհամատեղելի են վեհության և հեղուսացումի հետ, որովհետև բոլորովին տարբեր է մահ և անմահ իդեալների ու ձգտումների դիապազոնը, և այս պարագայում դիալեկտիկական անողորմ է և անդորդելի, և վեհամեծ ու ազնվաբարո մխիթանումները դյուրությամբ են վերածվում իրենց հակադրությանը:

Ֆառուսը դիվային միջոցներով պայմանագիր կնքեց սատանայի հետ, բայց արդյունքում հայտնվեց ոչ թե զեհենում, այլ երկնքում. մրան փրկեց մտադրության վսեմությունը: Սակայն մարդկային իրատեսությունը՝ պատմությունը միանշանակ ձևով բացասում է գործելաոճի այդօրինակ եղանակը, որովհետև միջեսային հոգեհաղորդակցման պայմաններում, զուտ սուբյեկտիվ ցանկությամբ՝ շրջանցելով օբյեկտիվ իրավիճակը, անսպասելիորեն առաջ է քաշվում այնպիսի նպատակ, որի իրականացման համար պահանջվում են ոչ ճիշտ միջոցներ, այն երբեք չի կարող համարվել արդարացի նպատակ: Օրինակ՝ իր սեփական տիրույթում Ծապուհ արքայի ոչնչով չարդարացված մեծ ու դավադիր ոճրագործ արարքը Հայոց Արշակ թագավորի նկատմամբ:

Վերջում կարող ենք նշել, որ գոյություն ունեցող հոգևոր-բարոյական հատկանիշների, հատկությունների և առանձնահատկությունների արժեքահատումը գոյություն ունի միջանձնային՝ Ես և Դու-ի, Ես և Նրանք-ի միջնորդակցային դիալոգիկ-տրամախոսության սահմաններում, և արժեքների աստիճանակարգության այնպիսի սկզբունքով, որտեղ ինքնամբողջացվող մարդկային անձն իրավամբ համարվում է բարոյապես և մարմնապես ազատ, անկաշկանդ գործող և խորհող բացառիկ ստեղծագործ և արարող էակ, որն ի սկզբանե ներշնչված է ազատ կամքի բացառիկ արժեքով: